

ANTE ŠONJE

UDK 738.5 : 726.54 (497.17)

Poreč

UKRASNI MOTIV NA PODU BAZILIKE SV. ERAZMA KOD
OHRIDA U MAKEDONIJI

Podni su mozaici u jugoslavenskom dijelu Makedonije poznati istraživanjem između dva svjetska rata u Stobima. U tom se helenističkom, rimskom i kasnoantičkom gradu ističu podni mozaici Sjeverne bazilike, Civilne bazilike, Sinagoga bazilike, Kuća psalama, Peristerijina palača i Biskupska basilika¹. Kod ove je bazilike poslije drugog svjetskog rata otkriven podni mozaik krstionice². Poslije su otkriveni i podni mozaici brojnih starokršćanskih bazilika u Herakleji (Heracleia Lynkestis) kod Bitola³, u Ohridu (antički Lychnidus) i njegovoj okolini⁴. U Herakleji se među otkrivenim podnim mozaicima ističu oni iz Male bazilike, Velike bazilike i raznih prostorija samostanske građevine. U Ohridu i njegovoj okolini ističu se mozaici iz Polikonhne crkve intra muros, bazilike u Studeništu, bazilike u Radolištu, bazilike u Ilindenskoj ulici, crkve u selu Linu u Albaniji i Sv. Erazmu kod Ohrida⁵.

Svi se pronađeni mozaici datiraju pretežno u drugu polovinu 5. st. ili u 6. st. Mozaici su dobro sačuvani, zaštićeni i čuvani, pa su stoga vrlo pogodni za proučavanje i donošenje zaključaka o kasnoantičkim mozaicima, posebno istočnog ilirika, zatim na Bliskom istoku i uopće o poznatim podnim mozaicima na cijelom Mediteranu, tj. istočnom i zapadnom dijelu Rimskog Carstva.

¹ Studies in the antiquities at Stobi, vol. I, Beograd 1963, II Beograd 1975.

² Г. Цветковић-Томашевић, *Ранобизантински подни мозаици, Дарданија, Македонија и Нови Ејир*, Београд, 1978, стр. 39—46. O navedenim mozaicima donosi svu ostalu literaturu.

³ J. Wisman — Џ. Mano-Zisi, *Excavation at Stobi* 1971, American Journal of Archaeology, Princeton 76, (1972), стр. 23—24.

⁴ G. Cvetković-Tomašević, sp. dj., na стр. 30, napomena 75. Navodi i ostalu literaturu.

⁵ Vera Bitrakova-Grozdanova, *Monuments paléocrétiens de la région d'Ohrid*, Ohrid 1975.

⁶ Вlado Маленко, *Освртј врз извршеније работи во 1975. година на ранохристјанската трикорабна базилика и раносредновековната некропола на локалитетот „Св. Еразмо“*, Macedoniae acta archaeologica, 3 (1977), стр. 125—141. sp. dj., стр. 423; J. Wiseman — Џ. Mano-Zisi, sp. dj., стр. 423; G. Cvetković-Tomašević, sd. pj.r. st, 37—46 i 67.

Crkvene građevine navedenih podnih mozaika nalazile su se pretežno u biskupskim sjedištima u Stobima provinciji Drugoj Makedoniji (*Macedonia secunda*), u Herakleji i Suvodolu u provinciji Prvoj Makedoniji (*Macedonia prima*) i one u Ohridu i njegovom teritoriju u provinciji Novom Epiru (*Epirus nova*). Navedeni podni mozaici spomenutih pokrajina po vremenu postanka i obilježju njihova stila spadaju u krug podnih mozaika starokršćanskih crkava ostalih provincija Makedonske dijeceze (*Diocesis Macedonia*), prvenstveno na području Prve Makedonije u Sandanski (*Parthicopolis*) u Bugarskoj, Filipu (*Philippi*), Amfipolisu (*Amphipolis*), u selu Hagia Paraskevi nedaleko od Kožana i u selu Akrini istočno od Kažana, zatim u Edesi (*Edessa*) u Grčkoj. U vremenski i stilski krug navedenih podnih mozaika Makedonske dijeceze spadaju poznati mozaici u Caričinom gradu (*Justinijana Prima*) kod Lebane i Ulpijani (*Justinijana Secunda*) nedaleko od Ljipljana u Srbiji provincije Dardanije. Nesumnjivo su jednakog stila bili i nepoznati podni mozaici starokršćanskih bazilika u Solunu (*Thessalonice*), sjedištu metropolije i sjedištu Ilirske Prefekture (*Praefectura Illyrici*) istočnog Ilirika od god. 395.

Navedeni podni mozaici starokršćanskih bazilika VI dijeceze Makedonije i VII Dacije, tj. istočnog Ilirika, označeni su, kako smo spomenuli, obilježjem srcdnog stila koji je natopljen tradicijom čuvanih motiva helenističke umjetnosti. Ukas podnih mozaika spomenutog područja po osobinama helenističkog stila vrlo je srodan onima koji su sačuvani na podovima starokršćanskih bazilika u maloazijskom i sirijskom kulturnom krugu i uopće na Bliskom istoku. Na tom je području u istaknutim sjedištima država dijadoha cvala helenistička umjetnost koja je preko „koine“ grčkog jezika bila povezna u jedinstvu helenističke kulture. Po tim se osobinama helenističkog stila ukras podnih mozaika na Bliskom istoku razlikuje od onih na području Zapadnog Rimskog Carstva. Antički i kasnoantički podni mozaici u sjevernoj Africi pokazuju osebujna stilska ostvarenja pa ih zbog toga ne treba uspoređivati s podnim mozaicima u Istočnom Iliriku.

Na istočnom dijelu Mediterana tradicijom su neprekinuto podržavani motivi helenističke umjetnosti u kojima su pored prisutnosti geometrijskih tvorbi prevladavali biljni i geometrijski motivi. Tu su motivi često prožeti simbolikom iz starog i novog zavjeta (sl. 1) ili su naprosto preuzeti iz prirode (sl. 2). Na Zapadu se na podnim mozaicima iz Bliskog istoka ponekad javljaju slični slikoviti motivi. Pored svega toga u pokrajinama Zapadnog Rimskog Carstva prevladavaju ukrasi s geometrijskim motivima koji ponekad vuku porijeklo iz helenističkog kulturnog kruga na Bliskom istoku. Ali, najčešće su ti geometrijski motivi preuzeti iz kulturnog kruga antičke rimske umjetnosti. Istočno — rimska umjetnost je u prostoru carstva preuzimanjem kulturne baštine naroda osvojenih pokrajina bila ostvarila bogatstvo repertoara koji je postao podloga za nastajanje velikog broja raznolikih ukrasa na podnim mozaicima starokršćanskih bazilika.

Ukras podnih mozaika u spomenutim središtima na području Makedonske dijeceze u današnjoj Socijalističkoj Republici Makedoniji u Jugoslaviji možemo svrstati u tri raznolika obilježja:

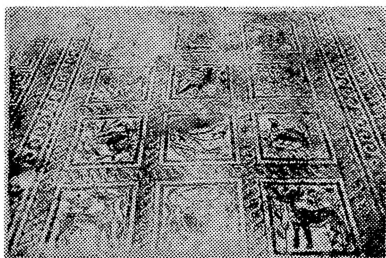
I: izraziti hlenistički s biljnim i životinjskim motivima (sl. 1 i 2);

II: ukras u kojem se prepleću biljni i životinjski motivi s geometrijskima (sl. 3);

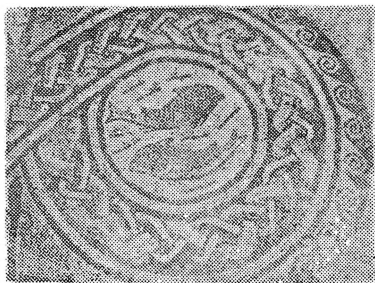
III: čisti geometrijski motivi (sl. 4).

1) Podni mozaik u narteksu Velike bazilike u Herakleji

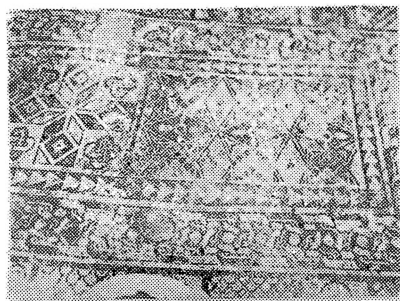

2) Ukras na podu bazilike „D“ u Amfipolisu u egejskoj Makedoniji

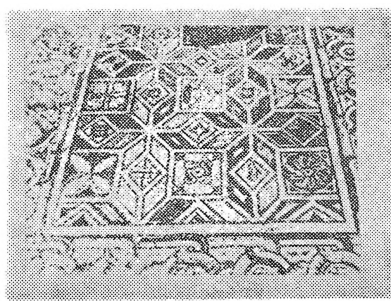

3) Ukras na podu narteksa bazilike u Studenčiči

U ovom radu osvrnut ćemo se samo na jedan osebujni ukras koji je zastupan u zbiru geometrijskih motiva na podnim mozaicima starokršćanskih bazilika u jugoslavenskom dijelu Makedonije. To je ukrasni motiv, nazovimo ga geometrijska rozeta, koja s rombima i kvadratima slaže arabesku iluzijom prožetog apstraktnog cvijeta (sl. 4).

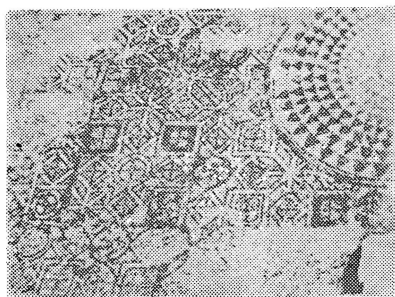
4) Ukas na podu u narteksu trikonhne bazilike na lokalitetu Sv. Erazma kod Ohrida

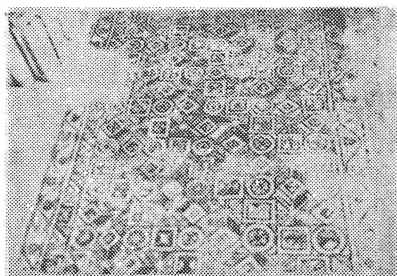
5) Dio ukrasa podnog mozaika u narteksu biskupske bazilike u Stobima.

Takva se geometrijska rozeta nalazi u narteksu bazilike u Stobima (sl. 5), u vanjskom narteksu (exonartex) Male bazilike u Herakleji, zatim u katekumeniju (catechumeneum, sl. 6) i sjevernom aneksu (sl. 7) Velike bazilike također u Herakleji, kao i u narteksu bazilike na lokalitetu Sv. Erazma kod Ohrida.

Podni mozaici spomenutih bazilika u Makedoniji nisu sasvim pouzdano datirani. Onaj u narteksu Biskupske bazilike u Stobima datira se u drugu polovinu 5. st., a oni u bazilici u Herakleji krajem tog stoljeća⁷.

6) Ukas na podu katekumenija Velike bazilike u Herakleji

7) Ukas na podu u sjevernom aneksu kod Velike bazilike u Herakleji

Ukrasni je motiv iz bazilike na lokalitetu Sv. Erazma po stilu jednak onima koje smo spomenuli u ostalim makedonskim bazilikama. Prema tome, ovaj se ukras može datirati u drugu polovinu 5. st. Međutim, naziv spomenutog arheološkog lokaliteta kod Ohrida svjedoči da

⁷ M. Grbić, *Ausgrabung in Heraklea Lynkestis bei Bitolj, Serbien*, Bericht über dem IV Int. Kongress für Archäologie, Berlin 1940, str. 180—181; G. Cvetković-Tomašević, sp. dj. 35 i 63.

je istražena bazilika bila posvećena sv. Erazmu, sirijskom pustinjaku ili monahu iz Antiohije, koja je od istočnih crkava poštivan kao mučenik (confessor)⁸. Stoga nije isključena mogućnost da je starokršćanska bazilika sv. Erazma kod Ohrida po svom postanku bila samostanska crkva. Vjerojatno je zbog toga ukras podnog mozaika ove bazilike po svojim potpuno čistim geometrijskim motivima osčubjan, razlikujući se od ukrasa podnih mozaika makedonskih bazilika kod kojih uz geometrijske dolaze biljni i životinjski ukrasni motivi. Prema našem tumačenju možemo zaključiti da je čisti geometrijski ukras podnog mozaika bazilike sv. Erazma nastao samostalno, prije ili barem u 5. st. istovremeno kao i ostali podni mozaici makedonskih bazilika koji su nastali u to vrijeme. Stoga možemo pretpostaviti da je ukras geometrijske rozete na podu vanjskog narteksa bazilike sv. Erazma najraniji po postanku, pa su prema njemu mogli nastati jednaki ukrasni motivi na podnim mozaicima starokršćanskih bazilika u Makedoniji.

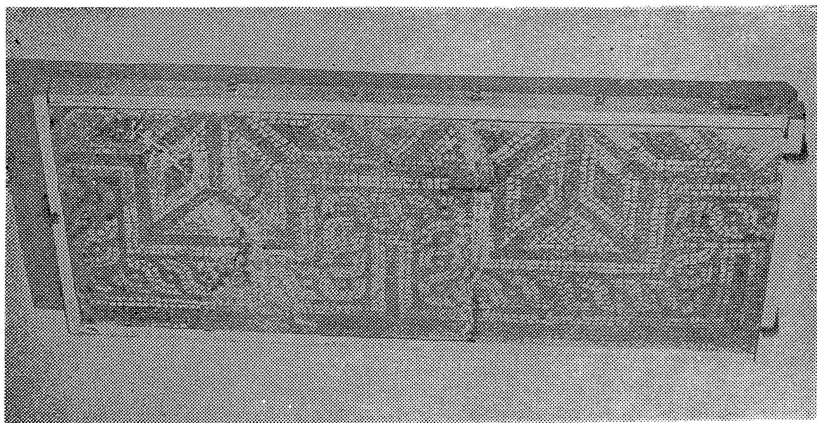
Ovakav geometrijski ukras, koji je obilno zastupan kod makedonskih bazilika 5. st., nije poznat u prethodnim razdobljima u Makedoniji kao i uopće na području istočnog dijela Ilirika, tj. VI makedonske i VII dacijske dijeceze na području Prefekture Ilirika. Ali, to nam je nešto bolje poznato na području sjeverozapadnog dijela Ilirske prefekture, tj. VIII ilirske dijeceze, u koju su poslije Dioklecijanove reforme od 394. spadale Dalmacija, Panonija i Norik. To možemo pratiti i u Istri, koja je spadala pod 10. provinciju Veneciju i Istru IX italske dijeceze annonarije Prefekture Italije. Istra je po svom geografskom položaju i morskim putevima, nalazeći se na sjeveroistočnoj granici Italije, bila usko povezana s kulturnim zbivanjima na području istočne obale Jadrana, a preko nje kopnenim putevima sa svim pokrajinama Ilirske prefekture.

U Istri je ukras geometrijske rozete nađen na podnom mozaiku jedne prostocije antičke stambeno-gospodarske zgrade (villa rustica) na položaju zvanom Mozaik uz samu obalu mora na rtu Busija istočno od Poreča (sl. 8)⁹, zatim u problematičnoj starokršćanskoj bogomolji (oratorium) u bivšoj kapeli sv. Ivana do istočnog krila klaustura u samostanu sv. Franje u Puli (sl. 9)¹⁰. Iz Istre potječu dva mala ulomka pod-

⁸ Bibliotheca sanctorum, Istituto Giovanni XXIII, della Pontificia università lateranese, str. 288; — Enciclopedia catholica, Città del Vaticano, Roma 1952, vol. XIII, str. 509. Sv. Erazmo poginuo je mučeniškom smrću u vrijeme Dioklecijanovih progonstva. Poštivan je naročito u Sirmiju i u Forliju, u kojem od 590. počivaju njegovi posmrtni ostaci. U tom se talijanskom gradu tokom srednjeg vijeka utvrdilo mišljenje da je Erazmo bio njegov prvi biskup.

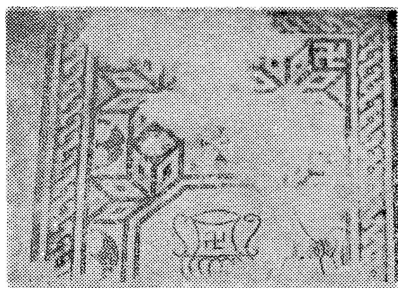
⁹ Antičke je vile na rtu Busija istraživao Pogatschnig. Njegovom se istraživanju zameo svaki trag. Danas se dva veća ulomka s geometrijskom rozetom čuvaju u Zavičajnom muzeju Poreštine u Poreču. Ti ulomci su, rasuđujući sačuvani, ostacima porubnih dijelova prostrane prostorije. Njen je podni mozaik bio ukrašen navedenim motivima geometrijskih rozeta koje su bile uokvirene klasično stiliziranom pletenicom. A. Pogatschnig, *Il tempio Romano Maggiore di Parenzo*, Atti e mem., vol. XXXVIII, fasc. II, Parenzo 1926, primjedba A. Degrassija na str. 3.

¹⁰ B. Marušić, Vodič II: *Pula — crkva i samostan sv. Franje*, slika na poledini vodiča.

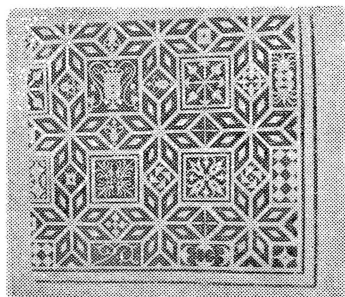

8) Dio podnog mozaika iz antičke zgrade na rtu Busija istočno od Poreča

nog mozaika s jednakim ukrasnim motivima koja su bila izložena u studenom 1979. na izložbi antičkih mozaika u salonu Centra za scenske i likovne djelatnosti u Puli¹¹. Fragmenti su vrlo mali, ali značajni u kontekstu našeg razlaganja u ovom radu o ukrasu geometrijske rozete.

9) Dio podnog mozaika u kapeli sv. Ivana kod klaustura samostana sv. Franje u Puli.

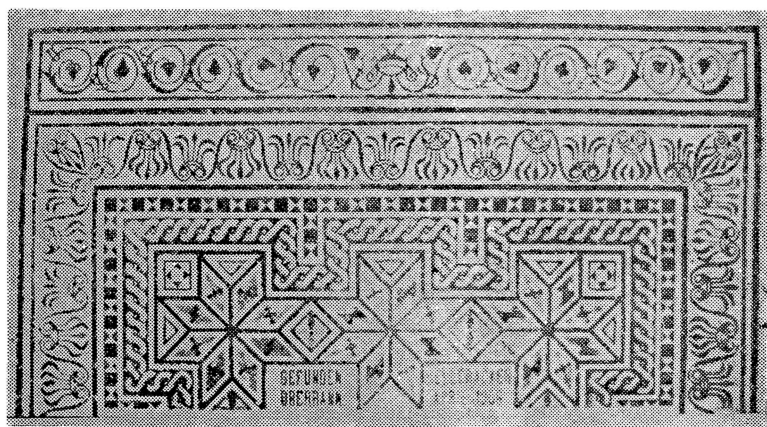
10) Geometrijska rozeta na podnom mozaiku iz Dereanijevog vrta u Celju

Navedeni ukrasi izvedeni su u tehnici s bijelim i crnim kockicama. Ovakvi se bikromni antički mozaici datiraju u prvo i drugo stoljeće n.e. Mozaik u kapeli sv. Ivana mogao je nastati u spomenutim razdobljima. Podni mozaik antičke zgrade na rtu Busija mogao je nastati u 1. st. pr. n.e., jer se najstariji slojevi spomenute antičke zgrade na

¹¹ V. Jurkić, *Antički mozaici Istre, katalog izložbe*, Pula 8—18 XI 1979, popis ulomaka br. 8.

rtu Busija, prema nalazu stope stupa tuskanskog stila, mogu datirati u spomenuto stoljeće pr. n.e.¹²

Općenito možemo uzeti da su na podnim mozaicima sjeverozapadnog dijela Ilirske prefektуре, tj. VIII ilirske dijeceze, osim izvjesnih izuzetaka, prevladavali geometrijski motivi. Ukas geometrijske rozete dosta je često zastupan u sjevernom dijelu današnje Socijalističke Republike Slovenije koja je u doba antike spadala u područje noričke (Noricum mediterraneum) i panonske provincije (Pannonia savia). Ovakav je ukas na spomenutom području otkriven na podnim mozaicima u Dereanijevom vrtu (sl. 10)¹³ i u Stallnerjevom vrtu u Celju¹⁴, a datira se u drugu polovinu 2. st. Motivom ovakve rozete ukrašen je pod antičke građevine u Ptuju, koji se datira oko 200. god. n.e. Ovaj je ptujski ukas (sl. 11) potpuno jednak kao i onaj spomenuti na rtu Busija kod Poreča¹⁵.

11) Ukas s geometrijskom rozetom iz Ptuja

Ukasni motiv geometrijske rozete u svom čistom obliku bio je raširen širom pokrajima Istočnog i Zapadnog Rimskog Carstva, naročito na području Apeninskog poluotoka od početka Augustove vladavine. Navedeni motiv iz rta Busija kod Poreča bio bi jedan od ra-

¹² Poznata je činjenica, pored toga što nije naučno obrađena, da je u Istri, kao i na ostalim obalama Jadrana, ako isključimo Akvileju, od Augustovog doba građena klasično rimska arhitektura, prožeta helenističkim utjecajem iz južne Italije (Magna Graecia) i ostalog područja u istočnom dijelu Rimskog carstva. U Akvileji se u spomenutom razdoblju miješaju konzervativni stil Rima i onaj progresivni helenistički, tj. klasično rimski koji je u Rimu zastupan od Sule, a naglašeno primjenjivan od Augusta.

¹³ B. Đurić, *Antički mozaici na ozemlju SR Slovenije*, Arheološki vestnik SAZU, sv. XXVII (1976), Ljubljana 1977, str. 554, ta.b XII—XIV a.

¹⁴ B. Đurić, sp. dj., str. 557, tab. XXVI

¹⁵ B. Đurić, sp. dj., str. 606, tab. XCVI—XCVII

njih ovovrsnih ukrasa koji se može pouzdanije datirati u doba republike prije Augustove vladavine, tj. najkasnije sredinom 1. st. pr. n.e. U svakom slučaju zanimljiva je rana pojava ovoga kao i drugih složenih motiva geometrijske rozete na podnim mozaicima.

Izrada podnih mozaika javlja se u doba helenizma tokom 4. i 3. st. pr. n. e., i to s jednostavnim plošnim i dvobojnim crno-bijelim ukrasima. Ovakvi su plošni i bikromični ukrasi dugo trajali na podnim mozaicima iz 1. i 2. st. n. e. Složeni geometrijski motivi s klasičnom modelacijom oblika, razmatrani sa psihološkog gledišta, nisu prikladni za ukras poda po kojemu se hoda. Slično možemo kazati i za slikovite prikaze na podnim mozaicima. Ovakvi mozaici zbog njihovog sadržaja i njihove umjetničke vrijednosti nisu prikladni da se po njima gazi. Stoga sasvim pouzdano možemo tvrditi da je bikromni prikaz na podnim mozaicima nastao pod utjecajem zidnih slikarija, kojima je probijana zatvorenost prostorija, a ukras geometrijskih motiva pod utjecajem kasetirane štukature, kojom je dočaravana iluzija dubine i rastvorenost zatvorenih prostorija. Helenistička je štukatura slabo čuvana. O njoj svjedoče opće poznati ostaci slika kasetiranih tavanica iz dvorne carske palače u Trijeru, kao i ostaci iluzionističkih slikarija istraženih prostorija u Emoni¹⁶ i Varaždinskim Toplicama¹⁷. Štukatura je vrlo krha, stoga i kratkotrajna, pa se ona helenistička i klasično-rimska nije ni sačuvala. Od kasnoantičke štukature sačuvali su se ostaci iz biskupske bazilike u Stobima, u Sv. Vitalu u Raveni i Eufrazijevoj bazilici u Poreču. Ostaci štukature iz Stobija čuvaju se u Narodnom muzeju u Beogradu i datiraju se u 5. st., a oni u Raveni i Poreču sačuvani su in situ na zidovima spomenutih bazilika i datiraju se sredinom 6. st. Štukatura u podlučju lukova sjevernih arkada, na zidu poviše tih arkada i u podlučju prozora svjedoči da je Eufrazijeva bazilika u lađama imala kasetirane tavanice od štukature. U bogatstvu raznolikih motiva u podlučju spomentih arkada Eufrazijeve bazilike postoje plastični i čisto geometrijski motivi. Tu su štukaturu izradili carigradski štukaristi¹⁸. U ovom je glavnom središtu ranobizantske umjetnosti tradicijom uzdržavana helenistička umjetnost. Prema tome uvjerljivo možemo tvrditi da je motiv geometrijske rozete na podnom mozaiku nastao vrlo rano u razdoblju helenističko-rimske umjetnosti pod utjecajem helenističke štukature.

Ovaj se ukrasni motiv u kasnoj antici javlja rastavljen na polovine kao u Dereanijevom vrtu u Celju¹⁹. U ovom je razdoblju on najčešće spajan s raznim geometrijskim motivima, kako se to javlja na raznim lokalitetima u Ptuju, od kojih se ističu ukrasi u prostoriji 17 iz

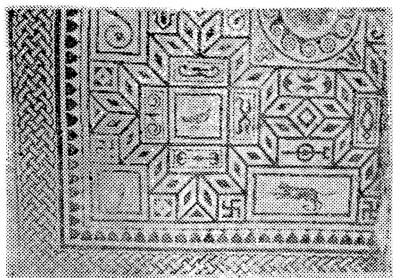
¹⁶ Lj. Plesničar, *Frescoes from Emona*, Archaeologia Jugoslavica, XVII (1976), str. 29—36.

¹⁷ M. Gorenz — B. Vikić, *Das Fünfundzwanzigjährige Jubiläum der Untersuchungen der antiken Lokalität Aquae Jasae (Varaždinske toplice)*, Archaeologia Jugoslavica, XVI, (1975), br. 36.

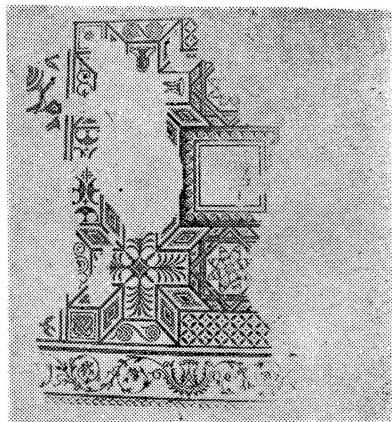
¹⁸ A. Šonje, *Gli stucchi della basilica Eufraziana di Parenzo*, Felix Ravenna, fasc. 46° (XCV), Ravenna 1976, str. 51—69.

¹⁹ B. Đurić, sp. dj., str. 555, tab. XXIV a i b.

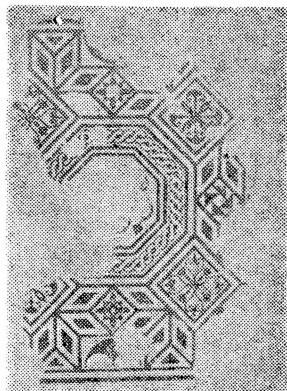
nastambe E (sl. 12)²⁰ i iz prostorije 21 istoimene nastambe (sl. 13)²¹ u Gornjem Bregu u Ptuju iz kraja 2. st., kao i na podnom mozaiku iz sredine 4. st. u Emoni (sl. 14).

12) Ukas na podu iz Gornjeg Brega u Ptuju

13) Ukas na podu iz Zgornjeg Brega u Ptuju

14) Ukas koji je složen s polovinom geometrijske rozete iz Emone.

Ukas geometrijske rozete u kasnoj antici gubi se na podnim mozaicima civilne arhitekture. Stoga je zanimljiva pojava ovoga ukrasnog motiva na podnom mozaiku dvorane u prizemlju između mauzoleja i istočnog perimetralnog zida Dioklecijanove palače u Splitu (sl. 15)²². Ovaj je mozaik po svom polikronom obilježju tipično kasnoantički, nastao u vrijeme gradnje spomenute građevine koja je podignuta oko 300. Taj je utvrđeni dvorac prema općem tumačenju stručnjaka, koji su se bavili Dioklecijanovom palačom, podignut u dalmatinskom klasičnom ambijentu pod utjecajem sirijske arhitekture, koja je u 3. st.

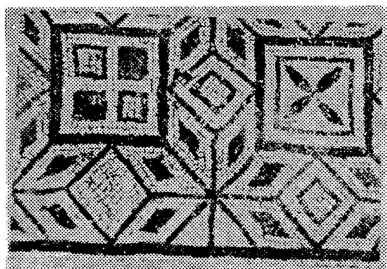
²⁰ B. Đurić, sp. dj., str. 599, tab. LXXXII—LXXV,

²¹ B. Đurić, sp. dj., str. 603, tab. LXXXVIII—LXXXIX.

²² B. Đurić, sp. dj., str. 573, tab. XLII — XLIII, str. 579, tab. XLIX—L.

²³ Josip i Tomislav Marasović, *Dioklecijanova palača*, Zagreb 1968, sl. 37.

spajanjem helenističkih, klasično-rimskih i istočnjačkih utjecaja bila dostigla istaknuti procvat. Prema tome možemo zaključiti da je spomenuti ukras geometrijske rozete nastao u okviru rada graditelja iz Sirije. U toj je rimskoj pokrajini tradicijom čuvana helenistička kulturna baština neovisna od jednakih ukrasa podnih mozaika na Apeninskom poluotoku i ostalim pokrajinama zapadnog Mediterana. Taj se ukrasni motiv helenističkog kulturnog kruga na Bliskom istoku, mogao razviti u Ilirku i iz njegovog područja proširiti po Zapadu. Iz Makedonije, tj. iz njenih helenističkih središta, koja su cvala u doba rimskih imperatora, ovaj se ukras mogao proširiti širom Ilirske prefektуре iz Soluna prirodnim putem Vardarom preko Dacije u Panoniju i Norik, Egnacijskom cestom preko Herakleje i Ohrida do Drača, a otuda morskim putem uz istočnu obalu Jadrana do Akvileje. Ovaj je antički i kasnoantički emporij, primajući utjecaje iz Mediterana, bio ishodište širenja primljenih utjecaja pokrajina svoga kopnenog zaleđa.

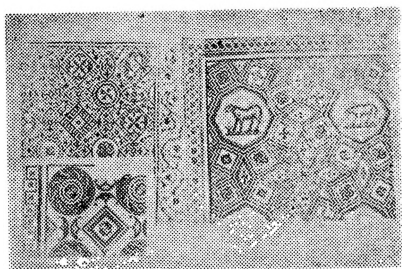

15) Ukras podnog mozaika iz Dioklecijanove palače u Splitu

U okviru iznjetoga gledišta neobično je zanimljiva usamljena pojava, poput one na podu Dioklecijanove palače u civilnoj arhitekturi, ukrasa čiste geometrijske rozete na krajnjem sjeveru istočne obale Jadrana, u trijemu krstionice južne Postecdorove bazilike u Akvileji (sl. 16). Gradnja spomenute akvilejske bazilike različito se datira. U koliko je ta građevina podignuta krajem 4. st., tada je ona zajedno s krstionicom i njenim trijemovima bila popravljena poslije Atilinog razaranja Akvileje (452). Podni mozaici trijema krstionice po svom živom koloritu i bujno složenim geometrijskim motivima pokazuju kasnoantičku stilizaciju ukrasa na podnim mozaicima 5. st. Prema tome, pored toga što ovi mozaici čuvaju osobine stila ukrasa na podnim mozaicima koji su u Akvileji nastali u 4. st. (sl. 17)²⁴, oni se mogu datirati u drugu polovinu 5. st. Na podnim mozaicima crkvenih građevina u 5. st., kao na podu Predefrazijevske bazilike u Poreču, postoje ukrasni motivi koji su složeni s polovinom geometrijske rozete ili sličnim tvorbama s

²⁴ Svu problematiku akvilejskih bazilika i njihovih podnih mozaika donosi prof. Giuseppe Bovini u knjizi *Antichità cristiana di Aquileia*, Edizione Patron, Bologna 1972, pod nazivom navedenih bazilika i njihovih podova.

rombskim oblicima poput ukrasa na podnim mozaicima civilne arhitekture u Ilirku. Prema tome nema razloga sumnjati da ukras geometrijske rozete iz trijema krstionice Posteodorove južne bazilike nije nastao u istom vremenskom razdoblju kao i jednaki geometrijski ukrasi na podnim mozaicima spomenutih bazilika u Makedoniji.

16) Ukras na podnom mozaiku južne Posteodorove bazilike u Akvileji

17) Ukras podnog mozaika bazilike u Monsteru u Akvileji

Istovremena pojava geometriske rozete na podnim mozaicima starokršćanskih bazilika u Akvileji i Makedoniji potiče pomisao na njihovu međusobnu povezanost na kulturnom polju. Izolirana pojava ovog ukrasa čiste geometrijske rozete u Akvileji, bez prethodno poznatih primjeraka na podnim mozaicima civilne arhitekture u ovom gradu, u odnosu na one potpuno jednake ukrasne motive podnih mozaika starokršćanskih bazilika u Makedoniji, na kojem području isto tako nisu poznati jednaki prethodni motivi na podnim mozaicima civilne arhitekture, mogli bi naglasiti primat makedonskog kulturnog kruga u razvoju i primjeni ovog motiva geometrijske rozete.

Raširenost ovog motiva na području Istre i sjevernih pokrajina Ilirske prefekture svjedoči o umjetničkom strujanju koje izvire iz helenističkog kulturnog kruga na Bliskom istoku i proširuje se na područje Italije, a iz nje širom pokrajina zapadnog Rimskog Carstva u prvim stoljećima vlasti rimskih careva. S takvog stanovišta dosta pouzdano možemo shvatiti postanak, primjenu i raširenost ukrasnog motiva geometrijske rozete na podnim mozaicima klasično-rimske arhitekture.

Ovaj ukras geometrijske rozete na podnim mozaicima istraženih starokršćanskih bazilika u Makedoniji svjedoči o kulturnom strujanju na području ove pokrajine. To strujanje izvire iz helenističke umjetnosti koja je tradicijom čuvana na području stare makedonske države s glavnim središtem u Solunu i drugim manjim središtima teritorija koji je vrlo rano bio došao u dodir s klasičnom umjetnošću grčkih gradova.

Ukrasni motiv geometrijske rozete na podu Sv. Erazma kod Ohrida, kojega je podni mozaik bio sav ukrašen geometrijskim motivima, predstavlja izraziti primjer čuvanja tradicije čiste geometrijske rozete podnih mozaika helenističkog kulturnog kruga. Stoga on po tim svojstvima predstavlja izrazitu vrijednost, a moguće i najraniju njegovu primjenu na podnim mozaicima, koja je mogla utjecati na upotrebu ovakvog motiva na podnim mozaicima spomenutih bazilika u Makedoniji.

Primljeno 10.I.1980.

RIASSUNTO

A. Šonje: UN MOTIVO ORNAMENTALE SUL PAVIMENTO MUSIVO DELLA BASILICA DI S. ERASMO PRESSO OHRIDA IN MACEDONIA

I motivi ornamentali di pavimenti musivi delle basiliche paleocristiane nella parte jugoslava della vecchia regione macedone indicano tre caratteristiche diverse di stile e di contenuto:

- I: ornamenti spiccatamente ellenistici con motivi vegetali e ornamentali (fig. 2);
- II: ornamenti nei quali si intrecciano motivi animali e vegetali con motivi geometrici (fig. 3);
- III: ornamenti con motivi puramente geometrici.

Gli ornamenti sul pavimento musivo della suddetta basilica di S. Erasmo presso Ohrida appartengono al cerchio dei motivi puramente geometrici. L'autore in questo studio tratta un motivo di rosetta geometrica la quale con suoi rombi e quadrati compone un arabesco che dà l'illusione di un fiore astratto (fig. 4).

Un eguale ornamento con la rosetta geometrica troviamo nell'exonartece della basilica di Stobi (fig. 5), nella nartece esterna della Piccola basilica ad Eraclea, nel catecumenio (fig. 6), e nell'annesso settentrionale (fig. 7) della grande basilica pure ad Eraclea.

Questo ornamento con la rosetta geometrica non è conosciuto nei periodi precedenti sia nel territorio macedone che in tutto il territorio della parte illirica orientale, cioè della VI diocesi macedone e VII diocesi dacia nel territorio della Prefettura illirica. Questo ornamento dai periodi precedenti è invece conosciuto nel territorio nord-occidentale della Prefettura illirica, cioè VIII diocesi illirica, della quale, dopo la divisione dell'impero da parte di Diocleziano nel 395, faceva parte la Dalmazia, la Pannonia e il Norico. Nelle suddette regioni, come pure in Istria, possiamo seguire questo ornamento sui pavimenti musivi dal I sec. a. C. all'inizio del V sec. d. C.

Questo ornamento con la sua plastica caratteristica non corrisponde alla superficie piana dei pavimenti musivi. Possiamo quindi supporre che esso sia derivato quale motivo ornamentale del soffitto di stucco nell'età ellenistica e sia passato dalla sfera culturale ellenistica del Vicino oriente all'Italia meridionale e da qui alle altre regioni dell'impero romano. Questo ornamento è potuto giungere nella Dalmazia e nell'Istria dal territorio macedone per terraferma per la via Egnatia (Salonico, Eraclea, Ohrida e Durazzo) sino al mare Adriatico.

Il motivo ornamentale del pavimento musivo della basilica di S. Erasmo presso Ohrida rappresenta un esemplare significativo di conservazione della tradizione delle rosette geometriche dei pavimenti musivi dell'arte ellenistica che poteva influire sull'utilizzazione di detto motivo sui pavimenti musivi delle menzionate basiliche paleocristiane in Macedonia.